

A norvég zsidóság rövid története.

II: A dán–norvég perszónálunió felbomlásától (1814) a „Zsidó paragrafus” eltörléséig*

ELŐSZÓ

Első tanulmányunkban visszatekintettünk a múltba, és megvizsgáltuk azt, hogy ez a kis létszámú észak-nyugat skandináv közösség hogyan született meg, hogyan küzdött létéért és fennmaradásáért: milyen út vezetett tehát a zsidókra utaló vikingkori irodalmi emlékektől, és majd a történelem későbbi korszakában az első zsidó kereskedők távoli, északi földrészre való megérkezésén át a dán–norvég perszónálunióig.

Az európai átalakulás hatására, 1814-től, a dán–norvég unióban is megkezdődhetett a polgári emancipáció. Ez a folyamat kedvező hatással volt az itt élő zsidók életére is: a polgárosodás jeleként a hatóságok sok engedményt tettek, így megkönnyítették a zsidók számára az iskolákba és egyetemekre járást, nagyobb szabadságot kaptak az ingatlanszerzésben, zsinagógák alapításában és temetkezési helyek létesítésében is.¹

Ez az enyhülés azonban csak igen rövid ideig tartott.

A polgári emancipáció jegyében született szabályok, így az 1814. májusában (*a norvégok rövid időre történő teljes függetlenné válásakor*) megszületett alkotmányos rendelkezések (mint amilyen a *vallásgyakorlásról* szóló szabály is) egyszerűek és világosak voltak, azonban szövegezésük nyomokban sem tartalmazta a zsidó emancipációt: az továbbra is igen szigorú, a zsidókkal szemben kifejezetten intoleráns és diszkriminatív volt. A rendelkezés erősen szembehelyezkedett az éppen csak elkezdődő európai zsidó emancipációs folyamatokkal és azzal a modern fejlődési pályával, amely akkoriban már a volt skandináv társállamot, Dániát, jellemezte. A korszak részletes bemutatása tehát igen fontos ahhoz, hogy megértsük a törvényhozók valódi szándékát.

Tanulmányunk második felében tehát megvizsgáljuk a kis skandináv zsidó közösség és a norvég állam történetét a dán–norvég perszónálunió felbomlásától (1814) és a „Zsidó paragrafus” bevezetésétől e zsidóellenes diszkriminatív rendelkezés eltörléséig (1851-ig).

A DÁN-NORVÉG PERSZÓNÁLUNIÓ FELBOMLÁSÁTÓL (1814) A „ZSIDÓ PARAGRAFUS” ELTÖRLÉSÉIG (1851-IG)

A Dánia-Norvégia és Svédország között 1814. január 14-én aláírt kielői békeszerződés következményeként ténylegesen felbomlott a dán–norvég unió.² Dánia átengedte Norvégiát Svédországnak, amelybe a norvégok nem kívántak belenyugodni és kikiáltották országuk függetlenségét. Az Oslo közeli Eidsvoll településen tartott *alkotmányozó gyűlésén* önálló alkotmányt fogadtak el és Keresztély Frigyes dán koronaherceget választották királyukká,³ aki az igen rövid ideig (*1814 májusától októberig*) fennálló független Norvégia királya lett. Keresztély Frigyes koronaherceg (*későbbi néven VIII. Keresztély dán király*) a dán–norvég unió felbomlása és az azt követő függetlenségi háború során központi szerepet játszott a norvég politika alakításában. Vezetésével, 1814 július 26-án,

* A tanulmány első része a *Hurbán* 2025. 2. számában jelent meg (<https://hdke.hu/wp-content/uploads/2025/02/7-beke-tamas-76-84.pdf>; utolsó hozzáférés: 2025. augusztus 6).

¹ Mendelsohn 1987.

² Mardal 2024.

³ Keresztély Frigyes koronaherceget még 1813-ban régenssé és főparancsnokká nevezte ki VI. Frigyes dán király, a koronaherceg unokabátyja. Küldetése az volt, hogy körbe utazza az országot és erősítse a Dánia és Norvégia közötti kapcsolatokat, ezzel szembeszálljon János Károly svéd király azon terveivel, hogy Norvégiát beépítse Svédországba.

Norvégia hadba lépett Svédország ellen.⁴ Egy rövid ideig (összesen két hétig és öt napig) tartó vesztes háború után azonban Norvégia kapitulálni kényszerült, letette a fegyvert és egy újabb perszonálunióra lépett, immáron Svédországgal. A svéd uralkodó teljes önállóságot biztosított a norvégoknak, így a két állam 1905-ig államszövetséget alkotott (svéd-norvég perszonálunió néven).⁵ Ekkor azonban békésen és végleg szétváltak útjaik,⁶ és létrejött az önálló norvég állam, Norvég Királyság néven.⁷

A XIX. század hajnalán a norvég függetlenség jelképének tekintett *Eidsvoll-i alkotmány* – 1814. május 17-diki végleges formájában – külön rendelkezéseket tartalmazott többek között a zsidókra vonatkozóan is. Történelmi tény azonban, hogy az alkotmány eredeti szövegtervezete még nem említett kifejezetten a zsidókra vonatkozó kitételeket vagy tilalmakat.⁸ Keresztély Frigyes régens, koronaherceg, az eredeti szövegtervezethez fűzött 1814. kora tavaszi gondolataiban szóvá is tette a törvényalkotóknak ezen kitételek hiányát, amikor ezt írta: „a zsidók kirekesztését [maga a szövegtervezet] itt nem említi”.⁹ A régens 1814. április közepén kelt naplóbejegyzésében pedig már ez a sokatmondó megjegyzés szerepel: „ez [a szándék] ellenállásba ütközött a zsidók javára, de a politika felülkerekedett a vallásszabadság felett,¹⁰ és [így] kizárták őket [az országba való belépéstől].”¹¹

A norvég Nemzetgyűlés 1814. május 4-diki ülésén pontról-pontra újra áttekintette a szövegtervezetet, megvizsgálta az összes megjegyzést és észrevételt, majd a plénum előtt bemutatta az érveket és ellenérveket.¹² Alapos egyeztetések és kodifikációs erőfeszítések után az alkotmányügyi bizottság az alábbi szöveget fogalmazta meg: „[a törvény értelmében] az evangélikus-lutheránus vallás továbbra is az állam hivatalos vallása. [A törvény] minden vallás-szekciónak [irányzatnak] szabad vallásgyakorlást biztosít, a zsidókat azonban továbbra is kizárják a királyságba való belépéstől”.¹³ Az idézet nem más, mint az *Országgyűlési jegyzőkönyvek 1. kötet 439. oldalán* található végleges alkotmány szövege, hivatalos nevén az *Alkotmány 2. § Vallási záradéka*. Eszerint a lutheránus vallást tekintették államvallásnak és az ország lakosai kötelesek voltak ebben a hitben nevelni gyermekeiket is. A szabályok szerint a jezsuiták és más szerzetesrendek nem voltak kívánatosak az országban, csakúgy, mint ahogy a zsidók sem, akik továbbra is ki voltak tiltva a Királyság területéről.

A *Vallási záradék* a norvég történelemben *Jødeparagrafen*, „Zsidó paragrafus”¹⁴ néven vált híressé (vagy inkább hírhedtté), mivel a benne foglalt kitétel szerint egyetlen zsidó sem tartózkodhatott akkoriban norvég földön, és zsidók nem lehettek a norvég királyság állampolgárai sem.¹⁵

A *Vallási záradék* 1814-től 1851-ig¹⁶, majd pedig a II. világháború idején – 1942-től 1945-ig – volt több-kevesebb változtatással hatályban a Norvég Királyságban. A zsidókra nézve igen diszkriminatív törvényi szakaszt – hivatalos neve ellenére – a továbbiakban mi is inkább a témánk szempontjából kifejezőbb „Zsidó paragrafus” néven illetjük.

4 Seip 1997.

5 Képes 2019.

6 A Norvégia és Svédország között 1814 óta fennálló perszonálunió felbomlását a norvég Parlament 1905. június 7-én hagyta jóvá.

7 Seip 1997.

8 Mykland–Opsahl–Hansen (eds.) 1989: 5.

9 Mendelsohn 1987: 46.

10 Az 1814. április 16-i ülésen zajló politikai nyomásgyakorlás körülményeit és az abban szerepet játszó személyek körét részletesen is megismerhetjük az erről szóló munkákból, lásd például Mykland–Opsahl–Hansen (eds.) 1989: 52.

11 Mendelsohn 1987: 46.

12 Aspelund 2008: 29.

13 Olafsen (ed) 1914: 36.

14 A kifejezés hangzatos, de kissé pontatlan, mivel a zsidókra csak a norvég önrendelkezést megtestesítő *Alkotmány 2. törvényi szakaszának* utolsó mondata vonatkozott. Az *Alkotmány 2. szakaszt* így pontosabb, ha „Vallási paragrafus” névvel illetjük, amely a különféle vallási csoportok királyságba való bejutását kizáró rendelkezésnek tekinthető.

15 Ulvund 2014; Ulvund 2021.

16 A zsidókra vonatkozó szabályt először 1851-ben oldották fel. A szerzetesek Norvégiában tartózkodását 1897-ben, a jezsuitákét pedig csak 1956-ban engedélyezték.

A zsidók bevándorlási és letelepedési tilalmának bevezetése kétségtelenül az ország legkiválóbb elméinek előre és alaposan végig gondolt lépése volt.¹⁷ A „Zsidó paragrafus” tehát nem a norvég gazdák vagy kereskedők szövegezték meg, bár annak elfogadtatásában kétségtelenül aktív szerepet játszottak.¹⁸ Ezzel együtt azonban mégis tény, hogy a zsidók jogállásáról szóló vita Európában már a norvég alkotmány elfogadását megelőző évtizedben is napirenden volt. A zsidók asszimilációja mindenekelőtt Napóleon politikájának képezte igen fontos részét, bár ez a törekvése különböző politikai és gazdasági érdekcsoportok erős ellenállásába ütközött. Sokan a norvég alkotmányozó nemzetgyűlés tagjai közül tehát már jól ismerték ezt a problémakört. Míg azonban Dániában, 1814 márciusában, a szuverén uralkodó által kiadott *szabadságlevél* gyorsan pontot tett a „zsidó ügy” végére, addig Norvégiában teljesen más irányt vett a folyamat: a törvényhozók liberalizáció helyett teljes alkotmányos (*belépési*) tilalmat vezettek be a zsidókra.¹⁹

Eidsvoll alkotmányozóinak attitűdjét kétféle klasszikus antiszemita előítélet határozta meg. A zsidókat egyrészt találékony és jómódú „összeesküvőknek” tartották, míg a másik antiszemita klisé szerint szegény, piszkos, mindenre alkalmatlan és haszontalan embereknek tekintették őket. Mindkét előítéletben közös volt, hogy az azt vallók szerint a zsidók önálló államot akartak létrehozni a nemzetállamon belül, és soha nem is kívántak mást szolgálni, mint saját érdekeiket, az állam és a nép rovására.²⁰ Az antiszemitizmus új formáinak terjedése a norvég társadalmat sem hagyta érintetlenül, így az Eidsvoll-i alkotmányozó nemzetgyűlés tagjai között is ez a kettős zsidóellenesség dominált. Eidsvoll alkotmányozó értelmisége viszont elsősorban nem a zsidók hitétől, vallásától félt, hanem – sok más országhoz hasonlóan – a zsidóktól, mint néptől és lehetséges politikai, gazdasági szereplőktől. Annak ellenére történhetett ez, hogy a betiltás mellett és ellene érvelők is a norvég értelmiség színe-javát képviselték, a társadalom legolvasottabb, legképzettebb tagjai voltak és nem az alsóbb népréteghez tartoztak.

Eidsvoll alkotmányozó értelmisége tehát megalkotta Európa egyik legszigorúbb zsidóellenes törvényét. Bár az antiszemitizmusnak (és antijudaizmusnak) ez a formája korántsem volt sajátosan norvég jelenség Norvégiát mégis két tényező jelentősen megkülönböztette a többi országban kialakult helyzettől. Egyrészt itt akkoriban alig, vagy egyáltalán nem éltek még zsidók, így az alkotmányos tilalom nem okozott azonnali problémákat (esetleg fennakadásokat, működési zavarokat) az országban, és így a közvéleményt semmi más nem is befolyásolhatta, mint a képzeletük, a zsidókról szóló mendemondák, elképzeléseik, előítéleteik. Másrészt pedig, az európai zsidó emancipációt nagyrészt felülről (az uralkodói udvarokból) irányították. Míg Norvégiában a népet reprezentáló Eidsvoll-i alkotmányozó nemzetgyűlés a zsidók kirekesztéséről törvénykezett, addig Európa más részein az uralkodó gyakran a lakosság körében elterjedt antiszemita nézetek és negatív előítéletek ellenére – leggyakrabban üzleti, kereskedelmi haszon reményében – mégiscsak engedélyezte a zsidók letelepedését.²¹ A norvég törvényhozó az akkori Európa zsidókkal szembeni törvénykezésével tehát még a korábbi dán-norvég perszonaluniós gyakorlathoz képest is kirekesztőbbé tette Norvégiát.

Az 1830-as évek végétől azonban új korszak köszöntött be a birodalom norvég területein is, amikor társadalmi összefogás indult a zsidók beutazási tilalmának feloldásáért. A norvég történelemben „Zsidóügy” (*Jødesaken*) néven ismertté vált *mozgalom* elnevezése Henrik Wergeland²² norvég költőtől, a zsidók emancipációjának egyik fő szószólójától és támogatójától származik,²³ akinek szívügye volt a zsidók Norvégiába való belépésének engedélyezése.²⁴

17 Sverdrup-Thygeson 2021.

18 Az 1814. április 16-i ülésen zajló politikai vitákban felszólaló függetlenségpárti parasztgazdák szerepéről lásd bővebben Mykland–Opsahl–Hansen (eds.) 1989: 52.

19 Sverdrup-Thygeson 2021.

20 Uo., 125.

21 Uo.

22 Henrik Wergeland (1808–1845) norvég író, drámaíró, történész és nyelvész, a norvég irodalmi örökség zászlóvivője. Modern norvég kultúrafejlesztő tevékenysége kiterjedt az irodalomra, a teológiára, a történelemre, a kortárs politikára, a társadalmi kérdésekre és a tudományra.

23 Ez inkább egy gazdag irodalomtörténeti szóösszetétel – ami összeforrott az emancipációért küzdő Wergeland költői nagyságával – mintsem egy szertő kifejezés a zsidóságra nézve.

24 Mendelsohn 1987.

Henrik Wergeland fiatal korában maga is a zsidókkal szembeni előítélet lelkes híve volt. Édesapja, Nicolai Wergeland, vezető norvég értelmiségi, lelkész, író és politikus volt, aki az 1814. május 17-diki Eidsvoll-i nemzetgyűlés alkotmányügyi bizottságának tagjaként egyik fő megszövegezője volt a norvég *Alkotmány 2. § Vallási záradékának* („Zsidó paragrafus”), amely a fent bemutatott alkotmányozási folyamat során megtiltotta a zsidók Norvégiába való belépését.²⁵

Az ifjú Wergeland egyre liberálisabb álláspontja egy idő után már jelentősen különbözött apjától. Rövid élete során a költő elég korán meggyőződött arról, hogy a zsidók Norvég Királyságba való belépésének szigorú törvényhozói tilalma sem erkölcsi, sem pedig politikai szempontból nem volt már védhető. Wergeland nagy becsben tartotta és méltatta a norvég alkotmányt és a parlament által az 1820-as években tanúsított alkotmányos konzervativizmust, azonban úgy vélte, hogy egy demokratikusan gondolkodó országnak teljes vallásszabadságot kell biztosítania a területén élő összes polgára számára. A még életében nemzeti hőssé avanzsált költőt korai halálának utolsó pillanatáig foglalkoztatta a *Zsidóügy*.²⁶

Wergeland egy 1837-es cikkében vetette fel először az Alkotmány 2. szakaszának módosítását.²⁷ Alig két év elteltével, 1839. június 28-án, a norvég képviselőknek szánt előterjesztésében Wergeland már azzal érvelt, hogy az alkotmányos rendelkezés előítéletekben gyökerezik, és annak semmi jogalapja nincs.²⁸ Úgy vélte, hogy az alkotmány érinthetlenségének elve nem akadályozhatja az alaptörvény szellemiségének demokratikusabb irányba történő továbbfejlesztését. Wergeland szerint a 2. § által képviselt vallási intolerancia összeegyeztethetetlen volt az alkotmány demokratikus szellemével és ellentétes volt a keresztényi szeretettel is.²⁹

Hosszas előkészítő munka eredményeként 1841-ben Wergeland megírta a „*Hozzászólás a Zsidóügyhöz*” (*Indlæg i Jødesagen*) című pamfletjét, amely kiváló eszköznek bizonyult az – ismételten a parlamenti plénum elé terjesztett – alkotmánymódosító javaslat támogatására. A *Hozzászólás* alapvető forrásdokumentummá vált akkoriban mindazok számára, akik a zsidók érdekében akartak szót emelni. Wergeland írására több korabeli újság is hivatkozott és részletesen ismertette annak szövegét és a zsidók befogadása mellett szóló érveit.³⁰ A pamfletben – amit eljuttattak a törvényhozói munkában részt vevő parlamenti képviselőknek is – Wergeland hangsúlyozta, hogy a szomszédos Svédország és Dánia addigra már jelentős mértékben konszolidálta és liberalizálta a zsidókhoz való viszonyukat.³¹ A módosított szövegjavaslatot 1842 februárjában küldték meg – megfontolás és ajánlás céljából – az alkotmányügyi bizottságnak és azt megismerhette a közvélemény is. Az alkotmányügyi bizottság ajánlása 1842 szeptemberében került a parlament plenáris ülése elé, ahol az ajánlás felolvasása – annak terjedelme miatt – csaknem három órát vett igénybe, amit heves vita követett.³²

A tilalom feloldása melletti egyik érv az volt, hogy ha a zsidók egy csoportja (*a korábban bemutatott szefárd közösség*) már lehetőséget kapott arra, hogy az országban maradjon, akkor minden „más” zsidónak is azonos joga kellett volna legyen a királyság területén. Más képviselők a zsidók számos más európai országban akkor már meglévő sokkal kedvezőbb jogállására hivatkoztak. A javaslat ekkor ugyan zöld utat kapott, de még nem kapta meg az alkotmánymódosításhoz szükséges kétharmados támogatást. A képviselők többsége tehát már a „Zsidó paragrafus” megváltoztatása mellett voksolt (*94 szavazatból 51 igen és 43 nem*), de ez akkor még nem volt elegendő az alkotmánymódosításhoz.³³

25 Uo.

26 Uo.

27 Uo.; Aspelund 2008.

28 Mendelsohn 1987.

29 Uo.; Aspelund 2008.

30 Aspelund 2008.

31 Stortinget: Grunnloven - Skjebneåret 1814.

32 Mendelsohn 1987.

33 Uo.; Aspelund 2008.

Wergeland és hívei azonban továbbra sem csüggedtek, hiszen a szűk többség már azt jelezte számukra, hogy a képviselők hozzáállása addigra jelentősen megváltozott. Még ugyanaznap, amikor a szavazás elbukott, már új alkotmánymódosítási javaslatot terjesztettek elő, és Wergeland is új írással jelentkezett. A „Zsidóügy a norvég Parlamentben” (Jødesagen i det norske Storting) című röpirata – a Johan Dahl kiadó felkérésére – 1842 októberében jelent meg, mint ahogy a szerző a következő években is számos írással (újságcikkkel, verssel, röpirattal) hirdette az ügy fontosságát.³⁴ Az októberi írás a Parlament 1842. szeptember 9-i vitájának beszámolója és kommentárja volt (ekkor vették ugyanis először fontolóra Wergeland javaslatát az alkotmány 2. §-ának módosítására).³⁵

Wergeland egészsége 1844-re azonban jelentősen megromlott. Rövid életének utolsó éveit is a „zsidóügynek” szentelte, és azon dolgozott, hogy az alkotmányból távolítsák el azt a bizonyos „Zsidó paragrafust”, amely megtagadta a zsidók számára a királyságba való belépést.³⁶ Még betegágyából is az ügy fontossága mellett érvelt; többek között a *Zsidócska* („Jødinden”) című versgyűjteményét³⁷ is ekkor írta.

A költő korai, 1845-ben bekövetkezett halála után mások folytatták a már megkezdett küzdelmet. Követői még halálának évében, majd pedig 1848-ban és 1851-ben is alternatív alkotmánymódosítási javaslatokat terjesztettek a parlament elé. A végleges szövegverziót végül negyedik nekifutásra – 1851. szeptember 24-dikén – nagy többséggel fogadta el a norvég parlament. Ezzel (igaz, csak egy időre) hatályát veszítette a zsidók Norvégiába való beutazásának tilalma.³⁸

Wergeland munkájának gyümölcse tehát idővel mégis beérett és a norvég zsidók azóta is hála-sak a nagy költő elkötelezettségéért. Halála óta hagyomány, hogy minden év május 17-dikén, a nemzet és az alkotmány ünnepén Oslóban, a nemzet fővárosában, megkoszorúzzák a sírját. Wergeland fontos nemzeti ikonná vált. Beszédeivel és verseivel a zsidók számára Norvégiát otthonukká, május 17-dikét pedig minden norvég, így az itt élő zsidók számára is igazi nemzeti ünnepé tette. A költőről szóló megemlékezéssel a norvég zsidók megmutathatták, hogy igazán norvégnak vallják magukat, jelenlétükkel és tevékenységükkel erősítik a norvég nemzeti közösséget, ugyanakkor zsidó identitásukat is képesek megőrizni.

UTÓSZÓ

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a zsidók 1814-es Norvégiából történő kitiltásának központi indoka tehát a zsidók politikai megbízhatatlanságának, nemzetellenességének, a keresztény hitet valló norvég nemzethez és a koronához való hűtlenségének feltételezése volt. Emellett a parlamenti többség meg volt győződve arról is, hogy a zsidók gazdasági veszélyt jelentenek a norvég nemzetgazdaságra és a nemzeti kereskedő rétegre. Bár magát a zsidóságot az alkotmányozók saját maguk is vallásként kezelték, mégis egyértelmű volt, hogy a zsidó beutazási tilalom nem vallási, hanem politikai, társadalmi és gazdasági szempontú előítéletekre alapult.³⁹ Azzal érveltek, hogy a zsidók kapzsis, túl erősek és ügyesek a kereskedelemben, céljuk pedig a világhuralom, és hitük a norvég Alkotmánnyal sem egyeztethető össze.

A „Zsidó paragrafus” visszavonása körüli vitát folyamatosan irreális elvárások és antiszemita előítéletek jellemezték. Egy parlamenti képviselő például azt állította, hogy „a svédországi Göteborgban készen áll a zsidó flotta, akik csak a tilalom feloldására várnak, hogy Norvégiába jöhessenek”.⁴⁰ Akár támogatták, akár elleneztek azt, végső soron mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy a határnyitás következtében bizonyos mértékű zsidó bevándorlással számolni kellett.

³⁴ Uo.; Aspelund 2008.

³⁵ Mendelsohn 1987.

³⁶ Uo.

³⁷ *A Jødinden, tizenegy virágzó tövisvessző* című alkotás Henrik Wergeland 1844 őszén megjelent versgyűjteménye. A könyv az 1842-es Jøden című munka kiegészítésének tekinthető.

³⁸ Aspelund 2008.

³⁹ A szabályok alól kivételt ismét csak a fent említett *szefárd* zsidók jelentettek.

⁴⁰ Gjernes 2023.

A fenyegető bevándorlásról szóló rémhírek azonban éles ellentétben álltak a tényekkel: a magányos zsidó kereskedelmi utazó képével, aki az 1850-es évek közepén egyszál magában, a dániai Koppenhágából gőzhajón érkezett az Oslo-fjordba. Azok a zsidók tehát, akik akkoriban Norvégia felé vették az útirányt főleg egyedülálló kereskedők, üzletemberek voltak, és korábban valamelyik észak-európai nagyvárosban, például Koppenhágában vagy Hamburgban, éltek és dolgoztak. Rövid üzleti utakra indultak északra, míg mások családjukkal együtt szerettek volna norvég földön letelepedni. Kétségtelen tehát, hogy a magányos zsidó utazót néhány év múlva már (Dániából vagy Észak-Németországból érkező) családok is követték, de a tömeges bevándorlásnak nyoma sem volt. A népszámlálás szerint 1875-ben Norvégiában mindösszesen 34 „mózesitű”⁴¹ ember élt, 1880-ig pedig hozzávetőleg nem több, mint 100 zsidó ember vándorolt be az országba.⁴² A valószínűségben tehát szó sem volt a zsidó bevándorlók tömeges inváziójáról, tény azonban, hogy a történelmi fejlődést lelassítani igen, de megállítani már nem lehetett. Tanulmányunk befejező részében ezt a folyamatot mutatjuk majd be. Ennek során megismerhetjük majd az országba érkező zsidó közösség sorsát és az önálló identitással rendelkező norvég zsidóság második világháború előtti történetét, a „Zsidó paragrafus” 1851-es eltörlésétől annak újbóli bevezetéséig és a norvég holokauszt kataklizmájáig, a helyi zsidóság deportálásáig (1942).

FELHASZNÁLT IRODALOM

Aspelund, Edvard T. 2008: „Jøder ere fremdeles udelukket fra Adgang til Riget” – Grunnlovens utelukkelse av jøder 1814–1851. Master thesis. (<https://www.duo.uio.no/handle/10852/21526>; utolsó hozzáférés: 2025. augusztus 5).

Gjernes, Marta 2023: „Jødane i Noreg 1851-1942”. Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter. (<https://www.hlsenteret.no/undervisning/kunnskapsbasen/livssyn/minoriteter/jodene-i-norge/jodene-i-norge>; utolsó hozzáférés: 2025. augusztus 5).

Képes György 2019: Svédország és Norvégia uniója, 1814-1905. *Jogtörténeti Szemle* (17.) 03–04. 47–59. https://epa.oszk.hu/04100/04139/00071/pdf/EPA04139_jogtorteneti_szemle_2019_03-04_047-059.pdf; utolsó hozzáférés: 2025. augusztus 5).

Mardal, Magnus A. 2024: Kieltraktaten. *Store norske leksikon* 15 January. (<https://snl.no/Kieltraktaten>; utolsó hozzáférés: 2025. augusztus 5).

Mendelsohn, Oskar 1987: *Jødenes historie i Norge gjennom 300 år: B. 1: [1660-1940]*. 2. utg. B. 1. Oslo. (https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2014102106118; utolsó hozzáférés: 2025. augusztus 5).

Mykland, Knut – Opsahl, Torkel – Hansen, Guttorm (eds.): *Norges grunnlov i 175 år. sz.* Bokmål. Oslo. (https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2007111304054; https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2007111304054; utolsó hozzáférés: 2025. augusztus 5).

Olafsen, Arnet (ed.) 1914: *Riksforsamlingens forhandlinger*. 1ste Del: Protokoller med bilag og tillæg. Kristiania. (https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2006120500027; utolsó hozzáférés: 2025. augusztus 5).

Seip, Jens Arup 1997: *Utsikt over Norges historie*. sz. 2. utg. Oslo. (https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2009030300122; utolsó hozzáférés: 2025. augusztus 5).

Stortinget: Grunnloven - Skjebneåret 1814. 'Wergeland Og Grunnloven § 2'. 2024. (<https://www.stortinget.no/no/Stortinget-og-demokratiet/Grunnloven/grunnloven-18142014/wergeland-og-stortinget/wergeland-og-jodeparagrafen/>; utolsó hozzáférés: 2025. augusztus 5).

41 Az országban élő zsidókat a hivatalos nyilvántartás (például népszámlálási adatok, statisztikai nyilvántartás) szerint „mózesitűnek” nevezték.

42 Gjernes 2023.

Sverdrup-Thygeson, Ulrik 2021: Tidligere § 2 fjerde punktum (1814–1851). *Grunnloven*. (<https://doi.org/10.18261/9788215054179-2021-009>; utolsó hozzáférés: 2025. augusztus 5).

Ulvund, Frode 2014: *Fridomens grenser 1814-1851. Handhevinga av den norske „jødeparagrafen“*. Oslo.

Ulvund, Frode 2021: Jødeparagrafen. *Store norske leksikon / Historie / Norsk og nordisk historie / Norges historie fra 1814 til 1884*. (https://snl.no/J%C3%B8deparagrafen?gad_source=1&gad_campaignid=19896056804&gclid=CjwKCAjw-svEBhB6EiwAEzSdrobURbwaXORAYCuvnlLsYtrFTzlyxD4aCaATfUBzMdc1f65aL1L3BoCo98QAvD_BwE; utolsó hozzáférés: 2025. augusztus 5).

Wergeland, Henrik 2001: Jødesagen i det norske Storting. In: Eide, Øyvind (ed.): *Henrik Wergeland Samlede Skrifter*. (<https://www.dokpro.uio.no/wergeland/WIV3/WIV3021.html>; utolsó hozzáférés: 2025. augusztus 5).